

ravnnavani kodeksi so natančno opisani v vseh sestavinah, omenjene so njihove posebnosti, tudi poškodbe in spremembe, narejene med restavriranjem, ter dodatne smernice za potrebne konservatorske posege in nadaljnje raziskovalno delo.

V devetem poglavju je avtorica v knjigo vključila še seznam kodeksov ter nadvse dobrodošel in doslej najizčrnejši terminološki slovar izrazov (deseto poglavje), povezanih s srednjeveško vezavo zahodnoevropskih rokopisov. Povsem na koncu je v knjigo kot samostojno enajsto poglavje vključen angleški povzetek – v prevodu Marije Vere Erjavec – *Medieval bindings in Slovenia, Bindings Structures on Stiff-Board Manuscripts*. Napotila za nadaljnje branje in iskanje temeljitejših informacij so zbrana v obsežnem seznamu uporabljene literature.

S številnimi barvnimi in črno-belimi fotografijami, risbami in drugimi nazornimi ilustracijami obogatena knjiga, ki jo je oblikoval Dane Petek, je v naših razmerah v marsičem pionirsko delo. In zato za izobraževanje novih rodov restavratorjev pisnega gradiva (a kljub temu v samo 350 izvodih natisnjen) nujno potreben strokovni učbenik-priročnik, v katerem bomo seveda našli marsikaj zanimivega tudi knjižničarji, umetnostni zgodovinarji in raziskovalci s številnih drugih strokovnih področij.

Iztok Hlch

Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizme

Kronika ljubljanske bratovščine sv. Dizme je najbogatejši iluminirani rokopis pri nas, saj se lahko pohvali kar s 187 celostranskimi iluminacijami. Nastal je med letoma 1688 in 1801, danes pa obsega 92 pergamentnih in 309 papirnih listov. Konec minulega stoletja je bil deležen natančnega restavriranja, ki sta ga izvedla Irena Kavs in Matjaž Casar. Tik po sklepu del, ko so knjigo že zvezali, pa je na vrata Arhiva Republike Slovenije, kjer kroniko hranijo, potrkal nov projekt, izdelava faksimila tega veličastnega rokopisa. Treba ga je bilo zopet razdreti. Toda delo ni bilo zaman. Septembra je luč dneva ugledalo eno najlepših tovrstnih del, ki se lahko primerja z dragocenimi faksimili, kot sta Vencljeva biblija in Evangeljar Karla Velikega iz Lorscha.

Nosilec tega, za ves slovenski narod pomembnega projekta, je Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, idejni vodja in urednik pa je umetnostni zgodovinar Lojze Gostiša. Faksimile, izdan v nakladi dvesto izvodov, spremljata še dve študijski knjigi. V prvi so transkripcije izvirnega besedila, delo Angela Kralja in Franceta Barage, ter prevodi iz nemščine in latinščine, ki sta jih naredila Tone Janko in Kajetan Gantar. Druga knjiga prinaša temeljne umetnostnozgodovinske, kodikološke, družbene in zgodovinske študije, ki so jih prispevali strokovnjaki Jože Kastelic, Emilijan Cevc, Nataša Golob in Marjan Smolnik. Osem-

deset izvodov študijskih zvezkov so v dar dobile slovenske knjižnice, za komplet s faksimilom, ki je overovljen tudi pri notarju, pa je treba odšteti 1.4 milijona tolarjev. Zahtevni projekt je potekal kar osem let, največ težav pa je povzročal sam proces tiskanja.

"Za res kakovostno reprodukcijo iluminacij smo potrebovali šestbarvni tisk, a nobena tiskarna v Sloveniji tega ne premore, zato smo se morali obrniti na Gradec. Tam so nam v Art&Print Faximile priskočili na pomoč in z najvišjo možno tehnologijo omogočili res kakovosten tisk. Vsaj obe študijski knjigi smo lahko natisnili pri nas," razlaga Gostiša. V tujini so faksimile tudi vezali, in sicer v Scherdingu v Švici. Faksimile tako kaže podobo izvirnega rokopisa, ki je imel lesene platnice oblečene v črn žamet. Okrašene so z masivnim srebrnim okovjem, za katero pa ni znano, kakšno je nekoč zares bilo. "Na lesenih platnicah se namreč niso ohranili nobeni sledovi, v Sloveniji pa tudi ni nobenega ustreznega kodeksa ali knjige, ki bi lahko služil za primerjavo," pravi Jedert Vodopivec, vodja sektorja za konservatorstvo v Arhivu RS. "Pri izdelavi okrasnih okovov smo se oprli na sočasne izdelke iz drugih bibliotek in arhivov, toda zaradi raznolikosti motivov smo lahko o pravi obliki reliefov le ugibali."

Janez Rudolf Coraduzzi, baron v Kočji vasi in Orehku, vpisan 15. maja 1698 z vzdevkom Koprneči in življenjskim geslom Zbrana srca soglašajo z združenimi senci. Slikar ni podpisan. Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, Dizmova kronika, fol. 45/44.

Izvirnik je nastajal kar 113 let. V začetku 19. stoletja je knjigo dobil v last Jožef Kalasanc Erberg, ki je imel graščino v Dolu pri Ljubljani. Pozneje je kranjski deželni odbor odkupil dolski arhiv, od tod pa je knjiga romala v Kranjski deželni muzej in končno našla svoje mesto v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Prvi zapisi vanj so nastali kmalu po ustanovitvi bratovščine sv. Dizme leta 1688, in sicer 12. septembra 1689. Janez Gregor Dolničar, prvi tajnik bratovščine, ki se je poimenovala po zaščitniku umirajočih, desnem razbojniku na Kristusovem križanju – Dizmi, je verjetno zasnoval tudi koncept kronike. Vsak član – bilo naj bi jih vedno le 26, a se je število pozneje povečalo na 51 – naj bi se v knjigi predstavil s celostransko ilustracijo, ki naj bi jo sestavljal zgoraj emblem z latinsko devizo in izbranim nemškim članskim imenom, v sredi z osebnim ali družinskim grbom, s svojim življenjskim motom in personifikacijami vrlin, spodaj v kartuši pa z lastnoročnim podpisom. Po smrti člana naj bi za ilustracijo dodali še stran z življenjepisom in epitaf, spominski verz v hvalo pokojnemu. Tako dosledno je izvirni koncept upošteval le Dolničar, naslednji tajniki so zapisali le še ime in morda nekaj besed življenjepisa.

Kljub vse krajšim besedilom ostajajo vsaj iluminacije skoraj do konca knjige enako bogate. Že na začetku rokopisa bralca pod bogatim arhitekturnim portalom pozdravita Apolon, ki vabi v bogat baročni vrt za njim, in Minerva, ki z mlekom zaliva Ljubljano ter ji želi moči in uspehov. Umestitvi personifikacij pod baročno okrašene portale in pred le-te sledijo tudi številne naslednje ilustracije, ki po eni strani kažejo individualnost podobe v vsebini, po drugi pa v izbiri umetnika, ki je poslikal stran, namenjeno posamezniku iz te bratovščine. Minervi in Apolonu sledi slavnostno okrašena stran s pravili družine, obrobljena z lovorjem in vrtnicami, ki kot broške spenjajo vence. Skozi čas je moralo knjigo ilustrirati vsaj dvanajst iluminatorjev, a večina jih ni znana. Do prve četrtine 18. stoletja lahko velik del slik pripišemo Andreju Trostu in njegovemu učencu ter nasledniku Bartolomeju Ramschisslu. Njun slog je skoraj neločljiv, zanj pa so značilni likovno polne strani, grbi z volutami, angeli grbonosci, majhne personifikacije, baročne krajine. Med najboljše dela v rokopisu sodi iluminacija na foliju 69, narejena za enega izmed članov, Webersberga. Gre za delo anonimnega slikarja, ki so ga nekateri drugi mojstri poskušali posnemati, a se mu – kljub podobni kompoziciji – v odličnosti izdelave niso mogli približati. Zgovoren primer takega posnemanja je na primer ilustracija na foliju 149.

Naslednji po imenu znani slikar in hkrati tudi najboljši izmed vseh, ki so delali za bratovščino, je Simon Tadej Volbenk Grahovar. O njem je znanih kar precej podatkov, svoje iluminacije pa je rad tudi podpisal in se včasih celo pohvalil, da je kompozicije oblikoval sam (invenit et pinxit). Rodil se je leta 1710 v Trziču, se šolal v Gradcu, nato pa še nekaj let potoval po Avstriji in si tam ob slikarskih nabiral tudi glasbene izkušnje. V Ljubljano se je vrnil leta 1739 in verjetno kmalu začel sodelovati s člani Dizmove bratovščine. Zanje je delal vse do svoje smrti, 22.

septembra 1774. Od strani 205 je Grahovarjeva večina iluminacij. Zanj so sprva značilne topografske ilustracije v kartušah, te pa sčasoma razvije v celostranske upodobitve s krajino in alegorično figuro. Slogovno se sprva še močno naslanja na kompozicije Trosta in Ramschissla, pozneje pa v njegovem delu čutimo vse močnejšo rokokojsko igrivost, lahkotnost, kar je vidno tudi v svetlejšem koloritu. Pri delu sta se mu pridružila tudi sin Nikolaj (1750-1810) in hčerka Nikolaja (1742-1814), prav tako slikarja. Nikolaja se je pozneje odločila za samostansko življenje, odšla leta 1766 v Gradec in tam umrla kot redovnica.

Proti koncu rokopisa likovni izraz že prehaja v jezik razsvetljenstva. Strani bolj zadihajo, slikarski okras se razbremeni, upodobljeno je le najnujnejše, barve postanejo bolj pastelne, slikarji pa uporabljajo tudi tako imenovani tromp l'oeil, očesno prevaro, kot je na primer iluzionistična upodobitev peresa pod papirjem. Čisto na koncu vidimo le še nekaj pustih strani, ki kažejo na to, da napetosti v likovnem izrazu ni več.

Rokopis so v preteklosti obrezali, verjetno za kake štiri centimetre, morda celo več, je ugotovila Nataša Golob, umetnostna zgodovinarica in strokovnjakinja za kodikologijo, potem ko si je ob priložnosti izdelave faksimila natančno ogledala razvezane pole. Knjiga naj bi izvirno merila 35-40 cm v višino in 25 v širino. Tip papirja, ki se ponavlja skozi vso knjigo, je kakovosten in je verjetno nastal v delavnici Antona Nikla; na to kaže vodni znak, zankasti Z in četveronožec. Vmes pa je najti tudi druge tipe papirja, ki so jih vstavljali pozneje. Zanimivo odkritje je, da so izvirne papirne pole sčasoma začeli nadomeščati z debelejšim, bolj trpežnim in za slikarski okras primernejšim pergamentom. Sprva so vzeli štiri liste, jih prepognili in naredili polo, a že od pete lege dalje je najti vstavke iz pergamenta. Tudi papirje so dolepjlali, podlepljali in s tem dobili dovolj kompaktno podlago za slikarski delež. Struktura knjige je tako postajala vse bolj svobodna.

"Do šestnajste lege najdemo neko skladnost, zaporednost, a že od osme lege te postanejo debelejšje. Sedemindvajseta lega šteje kar 22 listov, najdemo pa tudi lege, ki obsegajo le en bifolij. Ti listi bi morali biti nekam vključeni, pa so izgubili svoje zaporedje," razlaga Golobova. "V drugih knjigah tega časa ne poznam takega sistema, saj večinoma ostajajo zveste začetni sestavi." Tudi pergament so lahko kar nalepili na list papirja, ali pa so papir ob korenu odrezali in na preostali pas dolepili pergament. Potem ko so prve pole v knjigi še tanke, so tiste proti koncu vse debelejšje, vse več je vstavljenih pergamentov, ki pa po kakovosti nihajo od finega, neverjetno tenkega, do skoraj pločevinasto trdega. Ni znano, kje je bratovščina kupovala pergament. "O pergamentarjih v Ljubljani ni nobenih podatkov, morda bi jih morali iskati med usnarji ali obrtniki podobnih smeri," razmišlja Golobova, ki je 11. januarja letos tudi predstavila Dizmovo kroniko na predavanju v prostorih arhiva. "Mogoče so pergament uvažali iz drugih mest, iz Kamnika ali morda iz Primorske."

V obdobju nastajanja knjige so se spreminjale tudi

tinte; imele so različno kemijsko sestavo, prav tako različne so bile osnove pozlate in so s svojo barvo dajale zlati tinti poseben pečat.

V Dizmovo bratovščino, iz katere je kasneje vzbrstela tudi Akademija operozov, so bili vključeni pomembni slovenski izobraženci tistega časa, med katerimi je treba omeniti vsaj kartografa Florjančiča, tajnika Dolničarja in pa Prešerna, začetnika semeniške knjižnice v Ljubljani. Bratovščina je nastala v času, ko so rokopisne knjige dobile precej drugačno vlogo, kot so jo imele v srednjem veku. Barok se z rokopisi izkazuje v plemiških diplomah, bratovščinskih knjigah, kronikah samostanov in aristokracije ter v preprostih, zgodovinskemu spominu namenjenih zapisih. Zato ne preseneča, da je tudi Dizmova bratovščina pri svoji kroniki posegla po rokopisni tradiciji. Med sestrška dela, ki jih lahko na neki način povežemo z njihovo spominsko knjigo, sodijo na primer spominska knjiga Adama Wagnerja z Bogenšperka iz leta 1591, plemiške diplome (na primer plemiška diploma Josefa Antona Pittonija de Dannenfeld, dokumentirana z datumom 8. 4. 1739, objavljena na naslovnici Arhivov XIX/1999), ali Življenje antikrista Dionizija pl. Linzenburga iz leta 1682, (v slovenščino v 18. stoletju prevedel Matija Žegar). V vrsti baročnih rokopisnih knjig je kronika plemiške bratovščine sv. Dizme gotovo tista, ki jo lahko označimo za neprecenljiv spomenik rokopisne umetnosti 17. in 18. stoletja, ne le kot likovni in knjižni biser, pač pa tudi kot pomemben dokument slovenske zgodovine.

Anabelle Križnar

Predpisi s področja arhivske dejavnosti v Sloveniji – Regulations Governing Archival Activity in Slovenia, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2001, 143 strani

Potem ko je bil leta 1997 sprejet Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, in leta 1999 na njegovi podlagi še pravilniki, je dozorel čas za njihovo objavo tudi v posebni knjižici.

Predpisi s področja arhivske dejavnosti so tako zbrani na enem mestu, kar daje knjižici veliko uporabnost. Vsak arhivist bi jo moral imeti v svoji priročni knjižnici. Namenjena pa ni le arhivistom, ampak vsem, ki poslujejo z dokumentarnim gradivom, ali imajo arhivsko gradivo v lasti ali upravljanju.

Leta 1981 smo Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine skupaj z nekaterimi pravilniki, izdanimi na njegovi podlagi, objavili v publikaciji Arhivi (IV/1981), tokrat pa so predpisi objavljeni v samostojni knjižici, ki jo je izdal Arhiv Republike Slovenije.

V pričujoči knjižici je zbrana zakonodaja z arhivskega področja. Nujnost nove arhivske zakonodaje in potreba po njeni primerljivosti z varstvom arhivskega gradiva drugje v Evropi sta se pokazali ob družbenih

spremembah, osamosvojitvi Slovenije in uveljavljanju novega pravnega reda. Potreba po novem zakonu se je kazala tudi zaradi slabega upoštevanja prejšnje arhivske zakonodaje, čeprav se tu postavlja vprašanje, če ne bi bilo treba bolj zaostri kazenske določbe.

V knjižici so zgoščeno predstavljene najpomembnejše značilnosti Zakona o arhivskem gradivu in arhivih. Podrobneje so bile pred tem že predstavljene leta 1997 na 17. zborovanju Arhivskega društva Slovenije v Celju, novi pravilniki pa so bili predstavljeni leta 1999 na 18. zborovanju Arhivskega društva Slovenije v Postojni. O novi arhivski zakonodaji smo pisali tudi že na straneh publikacije Arhivi (XX/1997).

V knjižici so poleg Zakona o arhivskem gradivu in arhivih objavljeni še pravilniki, ki razlagajo oziroma dopolnjujejo zakonske določbe. Objavljeni so tile pravilniki: Pravilnik o materialnem varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva, Pravilnik o strokovni obdelavi in evidencah arhivskega gradiva, Pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev javnopravnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu, Pravilnik o uporabi javnega arhivskega gradiva v arhivih, Pravilnik o ravnanju z zasebnim arhivskim gradivom ter Pravilnik o pripravi strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnosti s področja varstva kulturne dediščine. Medtem ko je bilo šest pravilnikov izdanih leta 1999 na podlagi Zakona o arhivskem gradivu in arhivih, pa je bil Pravilnik o pripravi strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnosti s področja varstva kulturne dediščine izdan že leta 1996. Ker ta pravilnik ureja celotno področje varstva kulturne dediščine, ni objavljen v celoti, ampak le tisti del, ki je povezan z arhivi.

Gre za knjižno obliko izdaje zakonodaje, tako da so v besedilo vneseni vsi poznejši popravki zakona in pravilnikov.

V publikacijo nas uvede predgovor urednice mag. Natalije Glažar in dva prispevka prof. dr. Jožeta Zontarja. Njegov prvi prispevek govori o poglobitvenih značilnostih novega zakona, drugi pa o pravnem urejanju varstva arhivskega gradiva na Slovenskem v preteklosti. Arhivska stroka je pripravljala novega arhivskega zakona začela že leta 1989, leta 1994 pa je Vlada RS predlog zakona poslala v obravnavo v Državni zbor in tam je bil zakon sprejet šele po večletnem parlamentarnem postopku. Zakonodajalec je upošteval nesporno dejstvo, da je arhivsko gradivo po svoji naravi tako specifična vrsta kulturne dediščine, da jo je smiselno urediti v posebnem zakonu.

Razprava o pravnem urejanju varstva arhivskega gradiva na Slovenskem v preteklosti pregledno obravnava predpise, ki zadevajo varstvo arhivskega gradiva vse od najstarejših pa do sodobnih predpisov. Najstarejši predpis je izšel leta 1832 in se je nanašal na hrambo arhivskega gradiva pri upravnih organih v vseh avstrijskih deželah, na gradivo sodišč pa se je nanašal nekoliko podrobnejši predpis iz leta 1843. Poleg skrbi za državno gradivo je bil pregled nad privatnim gradivom leta 1850 zaupan Centralni komisiji za raziskovanje in vzdrževanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov.